

УДК 34.096

А.Б. Романюк

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та
господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УНІФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Теорія права здавна розділяє право на дві частини – матеріальне право та процесуальне право. Процесуальні галузі права покликані регулювати процес реалізації матеріально-правових норм. Таким чином, традиційно вирізняють умовні пари пов'язаних за цим принципом матеріальної та процесуальної галузей права: кримінальне і кримінально-процесуальне, цивільне (а з ним і сімейне, житлове, частково трудове, частково земельне) і цивільно-процесуальне, адміністративне (а з ним частково конституційне, частково земельне, податкове) і адміністративно-процесуальне, господарське і господарсько-процесуальне, конституційне і конституційно-процесуальне. Окремі автори виділяють і більше процесуальних галузей, але наразі в Україні законодавство не дає підстав виокремлювати ще якісь галузі процесуального права, оскільки їм не відповідатимуть відповідні види судочинства.

Хоча окремі галузі процесуального права почали виділятися давно (це в першу чергу стосується кримінального і цивільного процесів, господарський і адміністративний додалися значно пізніше), але в юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка щодо єдності юридичного процесу. Ще на початку 20 століття ученими висловлювалися думки, що процес слід розглядати як єдину наукову дисципліну, що має загальну юридичну природу і побудовану на єдиних принципах, а окремі процеси – цивільний, кримінальний,

адміністративний – це гілки єдиної науки. У цьому контексті інтерес становлять праці В.О. Рязановського [1], П.М. Розіна [2], І.В. Михайловського [3].

Важливою тенденцією розвитку сучасного процесуального законодавства, як вбачається, повинна стати уніфікація процесуального регулювання, її узгодження, гармонізація, інтеграції правової регламентації, тобто процес підпорядкування форми і змісту законодавства з метою досягнення термінологічної і смислової єдності та узгодженості в рамках декількох процесуальних галузей права [4, с. 29].

Справді, всі процесуальні галузі права регулюють споріднену діяльність – судочинство. Окремі види судочинства здійснюються одними й тими ж судами. Так, загальні суди у першій інстанції здійснюють провадження у кримінальних, цивільних та адміністративних справах, причому зазвичай і розмежування між суддями за спеціалізацією не проводиться.

Те, що в Україні створені окремі спеціалізовані підсистеми судової гілки влади – адміністративна та господарська, тим не менше, не повинно викликати яких-небудь суттєвих відмінностей у правовому регулюванні провадження у адміністративних та господарських справах порівняно із провадженням у цивільних справах у загальних судах. На користь такого твердження говорить той факт, що цілий ряд спорів, які зараз розглядаються у порядку адміністративного судочинства, до 2005 року вирішувалися у цивільно-процесуальному та господарсько-процесуальному порядку, що свідчить про відсутність істотної специфіки матеріально-правових спорів.

Звичайно, особняком стоять два види судочинства – конституційне та певною мірою кримінальне, оскільки матеріально-правові відносини, з приводу яких виникає конституційне та кримінальне провадження, справді володіє достатньою специфікою. Тим не менше, і ці види судового процесу підпорядковуються єдиним принципам (засадам), серед яких законність, рівність сторін перед законом і судом, змагальність, гласність і т.д.

На користь необхідності уніфікації процесуальної форми для різних видів судочинства говорить і зручність її результатів для всіх учасників

процесуальних відносин – суддів, осіб, що беруть участь у справі. Особа, яка вчора була позивачем у цивільній справі, при поданні адміністративного позову не повинна «з нуля» вивчати процесуальний порядок вирішення адміністративних справ, а лише особливості їх розгляду. Так само, не повинна для особи принципово відрізнятися участь у господарському судочинстві, яке також позовним провадженням.

Не повинні принципово відрізнятися правове регулювання основних процесуальних інститутів, юридична термінологія, характерні для всіх видів позовного провадження (цивільного, адміністративного, господарського), крім тих випадків, коли такі відмінності справді викликані специфікою судочинства.

На сьогоднішній день можна, на жаль, спостерігати окремі нічим не виправдані суттєві розбіжності у правовому регулюванні окремих спільних для різних галузей процесуального права інститутів.

Так, одним із таких прикладів є вирішення у законодавстві питання строків звернення до суду. У цивільному та господарському процесі такого інституту немає. Існує загальне поняття для цих видів судочинства – строк позовної давності, який є інститутом матеріального, а не процесуального права, і визначений у гл. 19 Цивільного кодексу України, ст.ст. 223, 322 Господарського кодексу України. Пропуск строків позовної давності не є підставою для відмови у відкритті провадження у цивільних справах (ч. 2 ст. 267 ЦК України), але за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення рішення, позовна давність підлягає застосуванню судом, що тягне за собою відмову у позові. У цивільних справах не передбачена можливість поновлення строку позовної давності.

По іншому це питання регулюється у адміністративному процесі, де строк звернення до адміністративного суду є процесуальним інститутом. У ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено строки звернення до суду, пропуск яких, за відсутності поважних причин для цього, є підставою для залишення заяви без розгляду. Отже, якщо в цивільному та господарському процесі пропуск строку позовної давності не позбавляє особи права на судовий захист, то у адміністративному – виключає можливість захисту порушених прав.

У цивільному судочинстві теж зустрічається поняття строку звернення до суду – у трудових спорах. Проте і там пропуск строку на звернення з позовом до суду не є підставою для відмови у прийнятті позовної заяви, зате суд у такому разі незалежно від заяви сторін повинен з'ясувати причини пропуску строку і у разі відсутності підстав для поновлення строку звернення до суду – відмовити у позові.

Ще одним прикладом різного правового регулювання схожих процесуальних відносин у різних видах судочинства є передбачена законом реакція суду на надходження позовної заяви з порушенням вимог до її змісту чи порядку подання. Якщо у цивільному та адміністративному процесі отримання судом такої заяви є підставою для залишення її без руху (ч. 1 ст. 121 ЦПК України, ч. 1 ст. 108 КАС України), то у господарському процесі – для повернення позовної заяви (ст. 63 ГПК України). При тому, у цивільному процесі ухвала про залишення позовної заяви без руху не може бути оскаржена у апеляційному порядку, а у адміністративному процесі – вона є об'єктом апеляційного оскарження (ч. 5 ст. 108 КАС України).

Повернення позовної заяви, поданої з недоліками, у господарському процесі не є тотожним залишенню позовної заяви у цивільному та адміністративному процесах виходячи з правових наслідків. Якщо недоліки залишеної без руху позовної заяви, поданої у цивільному чи адміністративному судочинстві, будуть усунені, заява вважатиметься поданою в день первинного її подання. При поверненні позовної заяви у господарському процесі позивач теж має право на повторне подання позовної заяви після усунення недоліків, але при цьому заява не вважатиметься поданою у день первинного її подання. Ця відмінність має значення у тих випадках, коли позовна заява подається у останні дні строку позовної давності чи строку звернення до суду. Якщо у цивільному та адміністративному процесі при залишенні позовної заяви без руху позивач, усуваючи її недоліки, впевнений, що відповідні строки не будуть пропущені, то у господарському процесі повернення позовної заяви не продовжує строків позовної заяви, і повторне подання позовної може відбутися вже за межами строків позовної давності.

Така ж ситуація спостерігається і при поданні апеляції чи касації на

судові рішення. Все це призводить до того, що у господарському судочинстві особа, що оскаржує судові рішення, не має права на помилку, оскільки закон не зобов'язує суд приймати апеляційну чи касаційну скаргу поза строками апеляційного чи касаційного оскарження, якщо вона подана повторно після усунення відповідних недоліків. Звичайно, на практиці апеляційні та касаційні суди нерідко поновлюють у таких випадках строк на оскарження і приймають такі скарги, але простіше було б перенести інститут залишення заяви (скарги) без руху і в господарський процес.

У цивільному та адміністративному процесах відмова суду у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом (ч. 7 ст. 122 ЦПК України і ч. 5 ст. 109 КАС України). У той же час Господарський процесуальний кодекс України не вбачає перешкод у повторному зверненні до суду з позовною заявою, аналогічною тій, по якій була постановлена ухвала про відмову у відкритті провадження у справі, що дозволяє до безкінечності подавати аналогічні позовні заяви до суду після відмови у їх прийнятті.

Навряд чи викликані специфікою справ, які розглядаються у порядку того чи іншого судочинства, відмінності у правовому регулюванні сплати судового збору за подання позовної заяви (заяви) до різних судів. Закон України «Про судовий збір» передбачає диференціацію ставок судового збору у залежності від того, до суду якої юрисдикції звертається заявник. Одразу впадає у очі величезна різниця між мінімальними ставками судового збору для позовних заяв, які подаються до загальних, до адміністративних судів і до господарських судів. Якщо при поданні позовної заяви майнового характеру до загального суду позивач повинен сплатити у якості судового збору один відсоток від ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати, то при поданні позову до адміністративного чи господарського суду – два відсотки ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати. Якими економічними розрахунками пояснюється така різниця, важко зрозуміти. За своєю природою справи, які розглядаються у порядку цивільного та господарського судочинства, нерідко є тотожними.

Розмежування між юрисдикціями відбувається в першу чергу за суб'єктним складом, а не за предметом розгляду. Чому фізична особа (не підприємець), звертаючись із позовом про стягнення з боржника – орендаря заборгованості з орендної плати у розмірі 2000 гривень, повинен сплатити 243,6 гривень судового збору, а фізична особа – підприємець, подаючи аналогічну позовну заяву до господарського суду, повинен сплатити судовий збір у розмірі 1827 гривень? Яка логіка у тому, що підприємець за подання адміністративного позову про визнання протиправним і скасування податкового повідомлення – рішення про донарахування йому податкових зобов'язань у розмірі 1000 гривень повинен сплатити 1827 гривень судового збору? Щоправда, під час подання адміністративного позову майнового характеру відразу сплачується тільки 10 відсотків розміру ставки судового збору, а решта суми судового збору стягується з позивача або відповідача пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимоги (ч. 3 ст. 4 Закону України «про судовий збір»). Але навіть такий диференційований для адміністративного судочинства підхід все ж обмежує право на доступ до правосуддя, оскільки змушує позивача добре зважувати всі ризики від звернення до суду.

Чому за подання заяви про забезпечення позову до загального чи адміністративного суду треба сплатити тільки 121,8 гривень судового збору, а за подання такої ж заяви до господарського суду – аж 1827 гривень?

Все це призводить до того, що кількість звернень до господарських та адміністративних судів з позовами майнового характеру, де ціна позову не є великою – у межах 1-2 тисяч гривень, суттєво зменшується у порівнянні з часами, коли розмір державного мита навіть разом з витратами на інформаційно-технічне забезпечення за подання таких позовних заяв був суттєво меншим.

Це тільки окремі приклади різноманітного регулювання схожих інститутів у різних видах судочинства, але їх набагато більше.

Помітна також не зовсім обґрунтована відмінність у процесуальній термінології, що використовується у різних видах процесу для позначення одних і тих же інститутів.

Так, інститут законного представництва у цивільному процесі охоплює собою батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, зате у адміністративному процесі коло осіб, що можуть бути законними представниками, розширене за рахунок керівників та інших осіб, уповноважених законом, статутом чи положенням на представництво інтересів юридичної особи, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Для позначення заходів забезпечення доказів, що є звичними для цивільного та адміністративного судочинства, у господарському процесі використовується термін «запобіжні заходи», більш характерний для кримінального процесу.

Нічим не виправданим є застосування різної термінології в цивільному та кримінальному процесах для позначення народного засідателя – у цивільному судочинстві він іменується звичною назвою «народний засідатель», тоді як у кримінальному процесі його перейменовано на «присяжного», але при цьому не наділено якимись суттєвими особливостями процесуального статусу. Це ж підтверджується і змістом глави 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка, фактично, не проводить розмежування між цими учасниками правосуддя. Тому, на жаль, сьогодні можна констатувати, що закладена у ч. 4 ст. 124 Конституції України ідея участі у правосудді народу у формі народних засідателів та присяжних, фактично, була нівельована недолугою законотворчістю.

Знову ж таки, не можуть бути пояснені специфікою природи різних видів судочинства і відмінності у найменування судових рішень після вирішення справи по суті. І якщо у випадку кримінального судочинства постановлення у результаті судового розгляду рішення по суті під назвою «вирок» є справді виправданим через суттєву специфіку цього судового акта та має певне історичне підґрунтя, то у інших видах судочинства розбіжності у назвах судових рішень по суті важко виправдати. Так, за результатами розгляду цивільних справ суди першої інстанції ухвалюють рішення (ч. 3 ст. 208 ЦПК України), так само як і господарські суди (ч. 1 ст. 82 ГПК України). У той же час адміністративні суди при вирішенні

справи по суті приймають постанови (ч. 1 ст. 158 КАС України).

У той же час за результатами апеляційного перегляду судових рішень у цивільному процесі постановляються ухвали або ухвалюються рішення (ст. 314 ЦПК України), у адміністративному судочинстві – постановляються ухвали та приймаються постанови (ст. 205 КАС України), а у господарському процесі – приймаються постанови (ст. 105 ГПК України).

Говорячи в загальному, правове регулювання провадження у різних видах судочинства попри єдину правову природу процесуальних правовідносин володіє суттєвою специфікою, і не завжди ця специфіка є виправданою, що створює проблеми і для осіб, які беруть участь у справі, і для самих суддів.

З огляду на це однією з тенденцій сучасного законодавства повинна бути уніфікація процесуального законодавства при регулюванні схожих правових інститутів.

Ради справедливості потрібно сказати, що за останні десять років з прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України було багато зроблено для уніфікації процесуальної форми у різних видах судочинства.

Література

1. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юридическое бюро «Городец», 1996. – 74 с.
2. Розин Н. Н. Процесс как юридическая наука / Н. Н. Розин // Журнал министерства юстиции. – 1910. – № 9 – С. 23-27.
3. Михайловский И. В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука (К вопросу о системе юридических наук) / И. В. Михайловский. – С-Пб. : Т-ва «Обществ. Польза», 1908. – 16 с.
4. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник (2-е вид., стереотипне). / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський– К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. – 272 с.

Анотація

Романюк А.Б. Уніфікація процесуального законодавства як необхідна умова вдосконалення правосуддя в Україні. – Стаття.

У статті розглядаються тенденції до зближення процесуальних форм у різних видах судочинства. Автором підкреслюється, що, маючи в основі єдину правову природу, різні види судового процесу тим не менше володіють суттєвими відмінностями у правовому регулюванні, причому нерідко такі розбіжності не викликані специфікою судочинства, а швидше недосконалістю законодавства. Робиться висновок, що уніфікація процесуальної форми є необхідною умовою удосконалення процесуального законодавства та процесуальної діяльності.

Ключові слова: процесуальна форма, судова юрисдикція, види судочинства, уніфікація процесуального законодавства.

Аннотація

Романюк А.Б. Унификация процессуального законодательства как необходимое условие усовершенствования правосудия в Украине. – Статья.

В статье рассматриваются тенденции к сближению процессуальных форм в разных видах судопроизводства. Автором подчеркивается, что, имея в основе единую правовую природу, разные виды судебного процесса, тем не менее, владеют существенными отличиями в правовом регулировании, причем нередко такие разбежности не вызваны спецификой процесса, а скорее несовершенством законодательства. Делается вывод, что унификация процессуальной формы есть необходимым условием усовершенствования процессуального законодательства и процессуальной деятельности.

Ключевые слова: процессуальная форма, судебная юрисдикция, виды судопроизводства, унификация процессуального законодательства.

Summary

Romaniuk A.B. Unification of procedural legislation as a necessary condition of the improvement of Ukrainian justice. – Article.

In the article the tendencies toward approaching of procedural forms in different kinds of legal procedure are considered. The author emphasizes that having common legal nature different kinds of legal procedures nevertheless own significant differences in their legal regulation; and at the same time such differences not rarely are not invoked by specificity of the procedure, but by defects of the legislation. The conclusion is made, that the unification of the procedural form is a necessary condition of the improvement of the legislation and procedural activities.

Key words: procedural form, court jurisdiction, kinds of legal procedure, unification of procedural legislation.

